

FIGYELŐ

A tömegközlés mikrostruktúrájáról

A Lengyel Rádió és Televízió Közvéleménykutató Központjának vizsgálata

Az információ terjedésének fő forrásai a tömegközlési eszközök, a sajtó, a film, a rádió és a televízió. Emellett egyes területeken — bizonyos társadalmi-demográfiai kategóriákhoz tartozó emberek körében vagy bizonyos szituációkban (pl. választási döntés esetén) — fontos szerepük van a személyes kapcsolatoknak is. A tömegközlés a személyes vitákkal, megbeszélésekkel együtt nagymértékben meghatározza a vélemények alakulását, irányát és jellegét, így természetesen azt is, ahogyan ezek közvéleménnyé kristályosodnak.

A vizsgálatok sora igazolta, hogy minden társadalmi csoportban találhatók ún. „véleményirányítók”, „hangadók”, továbbá „követők”, „nem irányítók”. E vizsgálatokból kiderült, hogy a véleményirányítók tájékozódásuk fő forrásának a tömegközlési eszközöket tartják, a követőknél pedig a személyes kapcsolatok dominálnak.

Mindezek a felismerések szükségessé tették, hogy a tömegközléssel, tájékoztatással kapcsolatos pszichológiai és szociológiai vizsgálatokat, amelyek korábban szinte kizárólag a tömegközlési eszközök hatékonyságának vizsgálatára korlátozódtak, kiegészítsék annak felméréseivel, hogy milyen szerepet töltenek be a személyes kapcsolatok a tájékoztatásban és a vélemények kialakításában. Csakis a kettő együttes elemzése ad lehetőséget arra, hogy a tömegközlés lefolyásának és a vélemények alakulásának struktúrájáról pontosabb képet kapjunk. Az ilyen jellegű szociológiai vizsgálatok Nyugaton már korábban megkezdődtek, ezeket elemzi E. Katz és P. F. Lazarsfeld „Personal Influence” (Free Press Glencoe, 1955.) c. munkája és E. Katz „The Two Step Flow of Communication. An Up to Date Report on an Hipotesis” (Public Opinion Quarterly, XXI. 1957. 1. sz.) c. cikke.

A tömegközlés lefolyásának struktúrájára vonatkozó vizsgálatokat a szocialista országokban először a Lengyel Rádió és Televízió Közvéleménykutató Központja végzett, ahol 1957 óta rendszeres közvéleménykutatás folyik. A közölt információk terjedésének kétlépcsős voltáról szóló hipotézis vizsgálatát azért tartották szükségesnek, mert ha igaznak bizonyul, akkor a rádió és a sajtó hatékonyságának vizsgálatát nem elegendő csupán a sajtó állandó olvasóira, a rádió és a televízió törzsközönségére — a tömegközlési eszközök makrostruktúrájára — korlátozni, hanem meg kell vizsgálni a közönség mikrostruktúráját is. Az alábbiakban erről a vizsgálatról (vezetője A. Sicinsky) számolunk be.

A vizsgálat módszere

A véleményirányítókkal kapcsolatos vizsgálatok igen sokféle módszerrel dolgoznak, kezdve a — főként választási felméréseknél alkalmazott — önmeghatározó módszertől a szociometrikus módszerekig. Ezek az eljárások azonban nem alkalmazhatók könnyen Lengyelországban; pl. az olyan kérdések felvetése, hogy „Kivel beszélgett a legutóbbi politikai eseményekről?”, nem vezetett volna megbízható eredményhez. Ezért a vizsgálatot a Közvéleménykutató Központ 1500. társadalmi munkában dolgozó adatgyűjtője körében bonyolították le, feltételezve, hogy olyan emberek között, akik önkéntesen jelentkeztek adatgyűjtői munkára, és ezt fizetés nélkül végzik, több az ún. „véleményirányító”.

A vizsgálat lebonyolítása számára könnyebbé tett, hogy postán küldhették ki a kérdőívet, és viszonylag bonyolultabban fogalmazhatták meg őket. Így a vizsgálat alapját 1307 helyesen kitöltött kérdőív alkotta. Ugyanakkor az, hogy a felmérést saját adatgyűjtőik körében bonyolították le, természetesen több hátránnyal

is járt. Bár lehetővé vált a véleményirányítók statisztikai elemezhetőség szempontjából kielégítő számát megvizsgálni, arra vonatkozóan nem tehettek megállapítást, hogy mekkora a véleményirányítók sűrűsége a társadalomban, illetve az egyes társadalmi kategóriák körében. Két területre vonatkozóan azonban le lehetett vonni következtetéseket: 1. következtetni lehetett a véleményirányítás bizonyos tipológiájára, 2. lehetővé vált a különféle irányító típusok és a tömegközlés lefolyása közötti egyes összefüggések megállapítása, és ennek alapján bizonyos hipotézisrendszer felállítása a tömegközlés mikrostrukturális jelenségeiről.

A vizsgálat lebonyolításának alapvető módszertani problémája a „véleményirányítók” és a „követők” elkülönítése volt. Ez arra vonatkozó kérdésegyeségek segítségével történt, hogy a megkérdezett személyek elismernek-e valakit közvetlen környezetükből, akinek véleményét, tanácsait a) politikai ügyekben, b) helyi ügyekben, c) bevásárlási ügyekben és d) olvasmányok kiválasztásában érdemesnek, megfontolandónak tartják. E vizsgált négy terület elemzése alapján az alábbi sémát állították fel:

1. *Irányítók-követők (IK)*: akiknek a saját környezetükben tekintélyük van, egyúttal azonban nekik is vannak irányítóik.

2. *Irányítók (I)*: akik nem ismerik el más ember irányítását.

3. *Követők (K)*: akik elismerik más emberek tekintélyét, ők maguk azonban nem irányítók.

4. *Elszigeteltek (E)*: akik sem nem irányítók, sem nem irányítottak, hanem mintegy indifferensek a felsorolt négy terület problémáival szemben.

A vizsgálat eredménye

1. A személyes kapcsolatok mint információs csatornák

A vizsgálatok eredményeiből elsősorban az a figyelemre méltó, hogy politikai és helyi ügyekben az alkalmoszerű kapcsolatok erősebbek, mint az állandó jellegű formális kapcsolatok. Politikai ügyekben véleményirányítóként elsősorban az *ismerősök* szerepelnek (70%), másodsorban a *munkatársak* (35,5%), s csak azután következnek sorrendben a *barátok*, a *család*, a *szomszédok* és mások. Érdekes, hogy a politikai és a helyi ügyekre vonatkozó információs csatornák struktúrája nagyjából azonos, ezért feltételezhető, hogy általában függetlenek a közölt információ tartalmától.

Abban, hogy kik szerepelnek véleményirányítókként politikai és helyi ügyekben, meglehetősen eltérés van a férfiak és a nők válaszaiban. A férfiaknak mindössze 10%-a ismeri el politikai és helyi ügyek terén a család irányító szerepét, a nőknél viszont ez az arány 64%. Bevásárlási ügyekben azonban a családnak van döntőbb szerepe, ezen belül is a nők nagyobb hatással a férfiakra, továbbá az idősebbek a fiatalabbakra. Az olvasmányok kiválasztásában azonban ez az irány pontosan ellentétes, ezen a területen a nők szívesebben ismerik el a férfiak irányítását. Jelentősebb különbségek vannak az egyes foglalkozási kategóriákban is, míg pl. a munkások körében a bevásárlás tekintetében főként szintén munkások a véleményirányítók, az olvasmányok kiválasztása terén azonban a szellemi dolgozók irányítása a munkások körében megnő.

2. A véleményirányítók jellemzése

A vizsgálat eredményei szerint az IK és az I csoport valamennyi demográfia kategóriában előfordult. Hogy jellemezni lehessen őket, azt kellett megvizsgálni, hogy ugyanazok a véleményirányító személyek milyen gyakorisággal szerepelnek irányítókként az egyes területeken (politikai, helyi, bevásárlási és olvasási ügyek). Mivel úgy találták, hogy az egyes irányító személyek több területen is irányítókként szerepeltek, megállapították, hogy típusról van szó. A vizsgált négy terület véleményirányítóival kapcsolatos vizsgálatok alapján kiderült, hogy mind az irányítás, mind pedig az információcsere rendszerében többnyire azonos személyek töltik be az IK, az I, a K, valamint az E csoportok megfelelő funkcióit, illetve, hogy aki az egyik területen véleményirányító, más területen is erre törekszik. Elemezték a többi között a véleményirányítás és a társadalmi életben való aktivitás összefüggéseit stb.

A vizsgálatok az alábbi következtetéseket eredményezték:

1. Az „E” csoporthoz tartozó személyek alapvető sajátossága, hogy nem vesznek részt az információcsere folyamatában, és nem is hajlandók erre, emellett gyak-

ran alkalmuk sincsen rá. Úgy tűnt, hogy az információcsere folyamatában legmozgékonyabban, legdinamikusabban az „IK” csoporthoz tartozók vesznek részt. Nem tudtak azonban kielégítő választ adni arra, hogy miért képesek nagyobb hatást gyakorolni a környezetük véleményére, mint az „I” csoportbeliek.

2. A véleménynyilvánításban azok a személyek mutatnak nagyobb magabiztosságot, akik az adott területen az „IK” vagy az „I” csoporthoz tartoznak, de ezen belül is jelentősebb az „IK” csoportbeliek aránya. Érdemes megjegyezni, hogy ez esetenként változhat, mert előfordul, hogy bizonyos személyek az egyik területen magabiztosság tekintetében az „E” csoporthoz, más területen azonban az „IK”, vagy éppenséggel az „I” csoporthoz tartoznak.

3. Az egyik legérdekesebb eredmény az volt, hogy a véleményirányítás a társadalmi aktivitástól függ. Ezenkívül kiderült, hogy a társadalmi aktivitás skáláján legmagasabb helyet azok foglalják el, akik a helyi ügyekkel kapcsolatos problémák terén az „IK” csoporthoz tartoznak; az olvasmányok kiválasztása terén azonban ez már nincs így.

4. Abban a tekintetben, hogy milyen motívumok alapján ismernek el valakit véleményirányítónak, első helyen az *intellektuális értékek* szerepelnek. A további sorrend így alakul: 2. *erkölcsi értékek*, 3. *élettapasztalatok*, 4. *tárgyilagosság, tolerancia*, 5. *szakmai jártasság, a tárgy ismerete*, a többi motívumok már csak nagyon kisszámú szavazatot kaptak. Érdemes megemlíteni, hogy a munkahelyen betöltött állás, funkció mint a véleményirányítás elismerésének motívuma szinte egyáltalán nem szerepel. (Összehasonlítva ezt hasonló nyugati vizsgálatok eredményeivel szembetűnő, hogy ott éppen a betöltött állás, a funkció szerepel első helyen.) A válaszadó személyek a sajátmaguk autoritását nagyjából szintén a fentiek szerint indokolják, azzal az eltéréssel, hogy más személyek irányító szerepének okát jóval sablonosabb motívumokkal határozzák meg, mint sajátjukét.

3. A véleményirányítók és a tömegközlelési eszközök

Külön elemzés tárgya volt a véleményirányítók és a tömegközlelési eszközök kapcsolata. Így annak konstatálásán túl, hogy az „IK” és az „I” kategóriákhoz tartozók elsősorban a tömegközlelési eszközöket tekintik tájékoztatásuk fő forrásának, azt is meg kellett vizsgálni, hogy milyen módon, pl. milyen gyakorisággal veszik igénybe ezeket.

Kiderült, hogy a tömegközlelési eszközök igénybevétele, az iskolai végzettség foka és a véleményirányítás között szoros, de differenciált összefüggés van. Minél magasabb iskolai végzettséggel rendelkezik valaki, annál bizonyosabb, hogy az információcsere folyamatában véleményirányító, továbbá annál nagyobb mértékben veszi igénybe a sajtót mint tájékoztatósi forrást. A rádió esetében azonban ez nincs így: a rádiót jóval nagyobb mértékben használják az alacsonyabb végzettségűek és a nem irányítók is. A legaktívabb újságolvasók az „IK” csoportból kerülnek ki, ennél kisebb és nagyjából azonos mértékű az „I” és a „K” csoport újságolvasási intenzitása. Érdemes megjegyezni, hogy a „K” csoport alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező tagjai aktívabbak az újságolvasás terén, mint az „IK” hasonló végzettségű tagjai, tovább hogy — iskolai végzettségtől függetlenül — legkevésébbet az „E” csoport olvas. Az is bebizonyosodott, hogy az újságolvasás intenzitása és az információcsereben betöltött pozíció (azaz az „IK”, az „I”, a „K” vagy az „E” csoporthoz tartozás) között sokkal szorosabb összefüggés van, mint az újságolvasási intenzitás és az iskolai végzettség között. Emellett persze meg kell jegyeznünk, hogy bizonyos információk megszerzése céljából az emberek szívesebben vesznek igénybe újságot, más célból viszont szívesebben fordulnak a rádióhoz. Ennek okát az adott információ jellegében, a továbbítás módjában, műfajában kell keresnünk.

A vizsgálat azt mutatja, hogy mindezek a megállapítások érdekes módon csupán a politikai, a helyi és a bevásárlási ügyekkel kapcsolatos információcsere vonatkozására, de nem ilyen egyértelműek az olvasmányok kiválasztásában szerepet játszó személyes kapcsolatok tekintetében. Azok a személyek, akik az olvasmányok kiválasztásában véleményirányítók, nem mutatnak nagyobb érdeklődést a napi események iránt, mint a többi kategóriák, és irányító funkciójuk sem elsősorban a tömegközlelési eszközöktől szerzett információkon alapul. Természetesen ebben az is szerepet játszik, hogy könnyebb másokat politikai vagy bevásárlási problémákról tájékoztatni (kevésbé kell a tájékoztató félnek magának is tájékozottnak lennie), mint könyvekről, olvasmányokról.

A. Sicsinsky vizsgálata — a szocialista országokon belül úttörő volta miatt — fontos és értékes. Alkalmazott metodikája és az eredmények interpretálása azt a törek-

vést juttatja érvényre, hogy a hasonló nyugati vizsgálatokkal való számos analógia mellett sajátos lengyel összefüggéseket tárjon fel. A vizsgálatot természetesen csak további felmérések bevezetésének tarthatjuk, és maga Sicinsky is csak ennek fogja fel.

A felmérés adatainak és az elemzésnek legnagyobb hiányossága, hogy semmiképpen nem lehet általánosítani őket — sok esetben még annyira sem, mint azt maga Sicinsky teszi. Ez elsősorban abból adódik, hogy a felmérést csupán saját adatgyűjtőik körében végezték. És mivel olyan vizsgálatról van szó, amelynek eredményeit erőteljesebben befolyásolja az, hogy milyen társadalmi rendszerben végezték, nem megnyugtatók azok az általánosítások sem, amelyek csupán azon alapulnak, hogy Nyugaton is hasonló eredményekhez jutottak. Több kifogást lehetne emelni magával a kérdőívvel, az egyes kérdések és válaszlehetőségek megfogalmazásával szemben is. A kérdések egy része túlságosan is szuggeráló jellegű, más (pl. az olvasás gyakoriságára vonatkozó) kérdések pedig módszertanilag kifogásolhatók, amennyiben a szubjektív „mindig”, „gyakran”, „néha”, „soha” válaszlehetőségeket adják meg.

A munka folytatásául Sicinsky elsősorban a véleményirányítók tipológiáját szeretné kiszélesíteni a pszichológiai elemzés irányában. Úgy véljük érdemes lenne — most már biztosabb módszertani alapokról indulva — hasonló felmérést végezni arra vonatkozólag is, hogy milyen a véleményirányítók és a követők sűrűsége általában, mennyire „telített” velük a társadalom. Ez mindenképpen haszonnal járna a többi szocialista országban meginduló tömegkommunációs felmérésekkel való egybevetés céljából is.

S. Molnár Edit